

УДК 347.233.5 : 343.103

Застосування цивільно–правових способів захисту права власності на майно, арештоване в порядку кримінального судочинства

Т. В. Войтенко,
кандидат юридичних наук

Аналізуються проблемні питання скасування арешту, накладеного в межах кримінального провадження. З'ясовується процедура зняття арешту за кримінальним процесуальним законодавством. Аналізується судова практика звільнення з-під арешту майна осіб, які непричетні до кримінального провадження, а також майна, застосування арешту якого є помилковим, безпідставним чи недоцільним. Розглядається можливість звільнення майна з-під арешту в порядку цивільного судочинства як способу захисту права власності особи. Робиться висновок про те, що наявність незакінченого чи закінченого постановленням остаточного процесуального рішення кримінального провадження не позбавляє зацікавлених осіб можливості доказування свого права власності на це майно шляхом пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства.

Ключові слова: арешт майна, звільнення майна з-під арешту, судовий захист права власності, кримінальне провадження, учасники кримінального провадження, цивільне судочинство, судова практика.

Войтенко Т. В. Применение гражданско-правовых способов защиты права собственности на имущество, арестованное в порядке уголовного судопроизводства

Анализируются проблемные вопросы отмены ареста, наложенного в рамках уголовного производства. Раскрывается процедура снятия ареста по уголовному процессуальному законодательству. Анализируется судебная практика освобождения из-под ареста имущества лиц, непричастных к уголовному производству, а также имущества, применение ареста которого является ошибочным, безосновательным или нецелесообразным. Рассматривается возможность освобождения имущества из-под ареста в порядке гражданского судопроизводства как способа защиты права собственности лица. Делается вывод о том, что наличие незаконченного или законченного постановлением окончательного процессуального решения уголовного производ-

© Войтенко Тетяна Віталіївна – кандидат юридичних наук

ства не лишает заинтересованных лиц возможности доказывания своего права собственности на это имущество путем предъявления иска в порядке гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: арест имущества, освобождение имущества из-под ареста, судебная защита права собственности, уголовное производство, участники уголовного судопроизводства, гражданское судопроизводство, судебная практика.

Voitenko Tetiana. The use of civil-legal methods of protection of property seized in criminal proceedings

It is analyzed the problematic issues of abolition of arrest within criminal proceedings. It is turned out the procedure for removal of arrest under criminal procedural law. It is analyzed the judiciary practice dismissal from under arrest of persons not involved in criminal proceedings and property, the use where is false seizure, unreasonable or impractical. The possibility of dismissal of property from arrest in civil proceedings as a means of protecting property rights person. It is concluded that the presence of incomplete or completed, by adoption of final procedural decision, in the criminal proceedings does not deprive interested persons of the possibility of proving their ownership of that property by filing a claim in civil proceedings.

Key words: seizure of property, dismissal of property from arrest, judicial protection of property rights, criminal proceedings, participants of criminal proceedings, civil proceedings, litigation.

Арешт на майно, накладений в межах кримінальної справи, може порушувати законні права осіб, які не є учасниками кримінального провадження, або осіб, які з інших причин позбавлені процесуальної можливості в порядку кримінального судочинства захистити своє право власності на майно шляхом скасування арешту. Захист права власності таких осіб може здійснюватися в порядку цивільного судочинства.

Так, арешт майна являє собою накладання заборони на право розпоряджатися майном з метою його збереження до визначення подальшої долі цього майна, забезпечення цивільного позову або виконання вироку про конфіскацію майна. Питання правого регулювання накладення арешту на рівні з питанням скасування арешту тривалий час привертало до себе увагу науковців. Разом з тим, більшість з них зупинялись на питаннях відшкодування шкоди та повернення майна, отриманого незаконним шляхом, де арешт майна мав другорядне значення (Л. Нескороджена, І.Ф. Крилов, А.І. Бастрікін, Б.Т. Безлепкін, В.К. Бобров та інші).

Вирішальне значення у виробленні правових позицій щодо зняття арешту відіграла судова практика. Водночас і вона не є однозначною в питанні визначення юрисдикції заяви про зняття арешту, накладеного в порядку кримінального судочинства, та можливості зняття арешту, накладеного за КПК України 1960 року на майно осіб, які не є учасниками кримінального провадження.

Доволі часто на практиці трапляються ситуації, коли перед особою постають труднощі звільнення з-під арешту майна, право власності на яке належить цій особі, якщо вона не є учасником кримінального провадження, в межах якого накладено такий арешт. Поширеною є ситуація, коли заставодержатель певного майна, скажімо банк, не може в порядку виконавчого провадження задовольнити свої вимоги про звернення стягнення на застав-

лене майно боржника, оскільки проти останнього порушено кримінальну справу, в межах якої арештовано заставлене майно¹.

Непоодинокими є випадки, коли необхідність в арешті нерухомого майна відпала, проте сам арешт не було знято. Постає питання у його скасуванні, якщо він існує формально, або ж його було накладено безпідставно, чим порушено права власника майна.

Дослідження проблемних питань скасування арешту майна можливе в двох аспектах – скасування арешту майна, якщо його було накладено за КПК України 1960 року, та скасування арешту майна, накладеного в порядку КПК України 2012 року.

При цьому, КПК України 2012 року в цьому сенсі, як на нашу думку, є більш зрозумілим, оскільки питання про арешт майна повністю регламентовано у статтях 170-175. В свою чергу, відповідно до п. 9 розділу XI «Перехідні Положення» нового КПК України, який набрав чинності 20 листопада 2012 року, запобіжні заходи, арешт майна, відсторонення від посади, застосовані під час дізнання та досудового слідства до дня набрання чинності цим Кодексом, продовжують свою дію до моменту їх зміни, скасування чи припинення у порядку, що діяв до набрання чинності цим Кодексом. Це означає, що заява про скасування арешту з майна, накладеного постановою слідчого до 20 листопада 2012 року підлягає розгляду в порядку, що діяв до набрання чинності цим КПК, тобто в порядку КПК України 1960 року.

Так, згідно ч. 1 ст. 126 КПК України 1960 року, арешт накладався на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились. Проте, під час розслідування кримінальної справи може виникнути потреба у накладенні арешту на майно, яке отримане злочинним шляхом². На підставі ст. 78 КПК України 1960 року, відповідно до якої майно, отримане злочинним шляхом, навіть, якщо воно перебуває у власності обвинуваченого є речовим доказом, арештовувалося будь-яке майно, яке фігурувало по кримінальній справі.

Аналіз судових справ даної категорії показав, що траплялися випадки накладення арешту на майно юридичної особи чи свідка у кримінальній справі. Численними були випадки арешту предмета іпотеки, переданого в банк поручителем, в той час, коли кримінальну справу було порушено відносно боржника. Відомі випадки накладення арешту на майно нового власника, коли кримінальну справу було порушено відносно попереднього власника. У справі про незаконну діяльність депутатів місцевої ради було

¹ Черняхівська Д. Практичні труднощі звільнення майна з-під арешту, накладеного в рамках кримінальної справи [Електронний ресурс] / Д. Черняхівська // Український юрист : журнал сучасного правника. – 2012. – № 07-08. – Режим доступу : <http://jurist.ua/?article/200>.

² Ігнатенко В. В. Арешт майна: питання теорії та практики застосування органами досудового слідства України / В. В. Ігнатенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – 2007. – № 1. – С. 85-89.

арештовано усе майно, право власності на яке перейшло з комунальної у приватну власність у період здійснення такими депутатами своїх повноважень³.

Крім того, непоодинокими є випадки, коли припинивши кримінальну справу, слідчий не вирішував питання про скасування раніше накладеного арешту на майно. Таке питання часто залишалося поза увагою суду при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. В свою чергу, невирішення питання про зняття арешту порушувало права законного власника майна вільно володіти та розпоряджатися цим майном. Під час дії КПК України 1960 року у справі, по якій було зупинене слідство, вирішити питання про зняття арешту, навіть за наявності обґрунтованих підстав, було неможливим без відновлення провадження у справі.

У разі неможливості скасування арешту за заявою власника постановою слідчого (з причин того, що заявник не є учасником кримінальної справи, кримінальна справа не збереглася, у задоволенні заяви по скасуванню арешту безпідставно відмовлено, тощо), захист права власності особи, майно якої було безпідставно арештовано в порядку КПК України 1960 року, або арешт майна якої продовжував існувати безпідставно у зв'язку з закриттям кримінальної справи, або арешт на майно якої було накладено помилково тощо, може бути здійснено в судовому порядку.

Так, відповідно до п. 4.1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 серпня 1976 року № 6 «Про судову практику в справах про виключення майна з опису» суд не вправі відмовити у прийнятті позовної заяви про виключення майна з опису, якщо справу, у зв'язку з якою накладено арешт на майно, не вирішено. Сама по собі вказівка у вироку про звернення стягнення на конкретне майно або про його конфіскацію, незалежно від підстав її застосування, не позбавляє зацікавлених осіб можливості доказування свого права власності на це майно шляхом пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства⁴.

Таким чином, незалежно від того, було розглянуто кримінальну справу, в межах якої накладено арешт на майно, чи ні, особа, чії майнові права порушено, має право звернутися до суду з позовною заявою про звільнення майна з-під арешту.

Аналогічної позиції дотримався у 2013 році Верховний Суд України в справі 6-26цс13, переглядаючи судові рішення суду касаційної інстанції з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. В досліджуваній справі позивачка ставила питання про звільнення майна з-під арешту та виключення з Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна належне їй нежитлове приміщення, придбане нею у 2008 році у продавця, на яке у 2009 році постановою слідчого було накладено арешт в рамках порушеної щодо продавця кримінальної справи. Позивачка посилаючись на те, що вона жодного відношення до розслідуваної слідчим управлінням кримінальної справи не має, так само як і продавець не має

³ Рішення Подільського районного суду міста Києва від 7 листопада 2013 року у справі № 758/11753/13-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34724142>.

⁴ Про судову практику в справах про виключення майна з опису : постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 серпня 1976 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-76>.

відношення до арештованого нежитлового приміщення, арешт приміщення порушує її право власності на них, а відтак позивачка просила відновити її порушене право власності на зазначені об'єкти нерухомого майна шляхом звільнення їх з-під арешту.

Усуваючи розбіжності у застосуванні судами касаційної інстанції норм матеріального права, Верховний Суд України виходив з такого, що відповідно до ч. 1 ст. 321 ЦК України право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Згідно зі ст. 391 ЦК України власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. Отже, вимоги особи, що ґрунтуються на її праві власності на арештоване майно, розглядаються за правилами, установленими для розгляду позовів про звільнення майна з-під арешту⁵.

Вказана правова позиція дає підстави стверджувати, що аналогічний порядок звільнення майна з-під арешту можливий і в тому випадку, якщо майно арештовано ухвалою слідчого судді.

Так, одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження, передбачених ст. 131 КПК України 2012 року, є арешт майна, який застосовується за клопотанням слідчого, прокурора або цивільного позивача у кримінальному провадженні шляхом винесенням ухвали слідчим суддею.

Порядок скасування арешту майна встановлюється ст. 174 КПК України 2012 року, відповідно до якої підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Таке клопотання під час досудового розслідування розглядається слідчим суддею, а під час судового провадження – судом. Арешт майна може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням вказаних осіб, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано.

Необхідність скасування накладення арешту майна можуть обумовити такі обставини: відшкодування підозрюваним, обвинуваченим завданої ним шкоди, з метою забезпечення відшкодування якої був накладений арешт; зміна кваліфікації дій підозрюваного, обвинуваченого за статтею КК України, санкція якої не передбачає додаткового виду покарання у вигляді конфіскації майна, якщо арешт майна був накладений саме з метою її забезпечення; помилкове накладення арешту на майно осіб, які не мають статусу підозрюваного або обвинуваченого та не несуть за законом матеріальну відповідальність за їхні дії.

Прогресивність даної норми КПК України 2012 року полягає в тому, що до кола осіб, які мають право заявляти клопотання про скасування арешту майна повністю або частково, віднесено також і власників або володільців майна, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна. Разом з тим, відповідно до

⁵ *Постанова* Верховного Суду України від 15 травня 2013 року у справі №6-26цс13 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31398551>.

ст. 309 КПК України 2012 року, ухвала слідчого судді про відмову скасувати арешт не підлягає оскарженню. Таким чином, особа, права якої порушуються у зв'язку з накладенням арешту, в разі, якщо з якихось причин такий арешт не було скасовано слідчим суддею, позбавлена іншої процесуальної можливості звільнити свою власність з-під арешту.

Уявляється, що у такому випадку захист права власності законного власника майна, на яке безпідставно накладено арешт за КПК України 2012 року, або у випадку, коли у його застосуванні відпала потреба, може бути здійснено за аналогією з позицією, висловленою Верховним Судом України в постанові № 6-26цс13 від 15 травня 2013 рок, шляхом звільнення майна з-під арешту в порядку цивільного судочинства⁶.

У такому ж порядку, на нашу думку, підлягає розгляду позов спадкоємців померлої особи, майно якої було безпідставно арештовано в порядку кримінального судочинства, або ж якщо в застосуванні арешту такого майна відпала потреба за життя спадкодавця.

Часто трапляються ситуації, коли особа, майнові права якої порушено накладеним арештом, звертається з позовною заявою до слідчого управління, яким винесено постанову про накладення арешту на майно в порядку господарського судочинства (якщо позивач – юридична особа), або ж у порядку адміністративного судочинства⁷.

Питання юрисдикції спору про звільнення майна з-під арешту було предметом узагальнення, проведеного Вищим адміністративним судом України. У науково-консультативному висновку щодо неналежності окремих категорій спорів до юрисдикції адміністративних судів, міститься позиція суду щодо юрисдикції адміністративних судів у спорах про зняття арешту з майна, який накладено в порядку кримінально-процесуального судочинства і обтяження на яке не знято, хоча провадження у кримінальній справі закінчено з виправданням власника майна або закрито, відповідно до якої, усі питання, які стосуються арешту майна, накладеного як засіб забезпечення кримінального провадження (накладення, зміна, скасування) є кримінально-процесуальними правовідносинами і повинні вирішуватися судом, що розглядає кримінальну справу. В КПК України не передбачено процесуального механізму усунення такого недоліку судового рішення як неповнота, на зразок додаткового рішення в адміністративному і цивільному судочинстві. Однак, немає перешкоди для вирішення питання про скасування арешту майна шляхом постановлення ухвали. При цьому та обставина, що розгляд кримінальної справи завершено, не є перешкодою для вирішення цього питання на вимогу зацікавленої особи. Неприпустимо було б перекладати негативні наслідки судової помилки на людей. Помилку повинен усунувати той суд, який її припустився⁸.

⁶ *Постанова Верховного Суду України від 15 травня 2013 року у справі №6-26цс13 [Електронний ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31398551>.*

⁷ *Черняхівська Д.* Цит. праця.

⁸ *Науково-консультативний висновок щодо неналежності окремих категорій спорів до юрисдикції адміністративних судів. Додаток до рішення Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України № 5 від 10 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/nkr/pravovi_vusnovky/11.*

З таким висновком суду важко не погодитися, однак запропоноване вирішення питання звільнення майна з-під арешту неприйнятне у випадку накладення арешту за КПК 1960 року, якщо майно належить на праві власності особам, що не були учасниками кримінального провадження. Вирішення питання про зняття арешту у такому випадку, на нашу думку, можливе лише в порядку цивільного судочинства.

Закінчення чи закриття кримінального провадження без вирішення відповідними органами досудового слідства або судом в порядку кримінального судочинства питання про зняття арешту з майна, не тягне за собою скасування обтяження майна, накладеного в порядку кримінально-процесуального законодавства. Таким чином, навіть формальне існування обтяження майна не дає права органам державної реєстрації прав на нерухоме майно здійснювати його реєстрацію.

Як наслідок, адміністративний суд в порядку адміністративного судочинства не має правових підстав для визнання протиправною відмови органів державної реєстрації прав у реєстрації майна, якщо обтяження було накладено в порядку кримінально-процесуального законодавства та провадження у справі закінчено або закрито, а це обтяження не знято відповідно органами досудового слідства або судом в порядку кримінального судочинства⁹.

З огляду на вищевикладене, доходимо висновку, що захист права власності особи на майно, арештоване в порядку кримінального судочинства, якщо особа позбавлена процесуальної можливості скасувати арешт в порядку КПК України, здійснюється в порядку цивільного судочинства шляхом пред'явлення позову про звільнення майна з-під арешту. Наявність незакінченого чи закінченого постановленням остаточного процесуального рішення кримінального провадження не позбавляє зацікавлених осіб можливості доказування свого права власності на це майно шляхом пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства.

Voitenko Tetiana. The use of civil-legal methods of protection of property seized in criminal proceedings

Arrest of property is the imposition of a ban on right to dispose property in order to save it before it will be determined the destiny of the property, ensuring civil action or execution of a sentence on confiscation of property.

It is urgent the question of dismissal of arrest in criminal proceedings, if applied unreasonably, or it continues to exist formally.

Research of problematic issues of dismissal of seizure possible in two ways - dismissal of seizure, if it has been imposed by the Criminal Procedural Code of Ukraine in 1960, and the dismissal of seizure imposed in criminal procedural Ukraine in 2012.

The application for cancellation of seizure on property imposed by decision of the investigator before Nov. 20, 2012 must be reviewed in order of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 1960. If you cannot cancel dismissal at the request of the owner by decision of the investigator on reasons that the applicant is not a party in criminal case, a criminal case was not preserved, in's application for dismissal of seizure unreasonably denied, etc., protection of property rights of a person may be carried out in civil proceedings.

The court is not entitled to reject the claim to exclude property from the list if the case in connection with which it was seized property is not resolved. Whether it was reviewed a criminal case, within which it was seized property, or not, the person whose property rights are violated shall

⁹ Там само.

have the right to go to court with a claim for dismissal of property from under arrest. Such individual requirements based on its ownership on the seized property and should be treated according to the rules established for consideration of claims for release of property from under arrest.

A similar procedure for release of property from under arrest possible in the event that the property seized by the investigating judge ruling, under Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012.

Thus, in accordance with Article 174 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 persons shall be entitled to file a petition to dismiss the seizure of property in all or in part by the investigating judge, and during the proceedings - by court. The arrest of the property may be dismissed in all or in part by decision of investigating judge or the court if the person proves that in the future it is no longer needed to use or seizure unreasonably imposed. In the event that for any reason such arrest was canceled by investigating judge or court, protection of property right of the rightful owner of property which has been seized unreasonably or its application no longer needed can be achieved through the release of property from arrest in civil proceedings.

The same procedure shall be applied in consideration of a claim of heirs of a deceased person whose property has been unreasonably arrested in criminal proceedings or if the application no longer needed during the lifetime of the testator.

Thus, the protection of property and property, seized in criminal proceedings, when a person is deprived of procedural possibility to dismiss the arrest in criminal procedural legislation, can be made in civil proceedings by filing a claim for release of property from arrest. Existence of a completed or pending final decision in criminal proceedings does not deprive interested person of the possibility of proving their ownership of the property by filing a claim.

Key words: seizure of property, dismissal of property from arrest, judicial protection of property rights, criminal proceedings, participants of criminal proceedings, civil proceedings, litigation.